

Osmanlı - Türk Mûsiki Biçimleri (KLASİK TÜRK MÜZİĞİ FORMLARI)

Türk ve Batı musikisinde perde farklarına dair;

Aşağıdaki cetvelde sesler hep cent (sent) yönünden kıymetlendirilerek mukayese edilmiştir. Çünkü bu usulde, ne titreşimlere, ne de tel uzunluğuna hacet kalmadan her perdenin ötekinden farkı gözle görülür.

Sent usulü **Alexander Eilis** isminde bir İngiliz alimi tarafından tesis edilmiştir. Alexander Eilis, Alman fizikçi **Helmholtz**'un 'Die Lehre von den Tonempfindungen (**Ses Duyguları Bilgisi**)' adlı pek mühim eserini bir çok özlü ilaveler ve serhlerle İngilizceye terceme eden zattır.

Sent usulünde bir sekizli aralık 1200 parçaya bölünmüş farzolunur. Sekizliyi böyle küçücük parçalara ayırmaktan maksad dünyadaki bütün musiki sistemlerinin kullandıkları ve kullanacakları aralıkları gösterebilmektir.

Bir sekizli 1200 sent'e bölününce bir koma 23, eksik-bakiye 67, bakiye 90, küçük-mücennepe 113, büyük-mücennepe 180, tanini 204, tam-dörtlü 498, tam-beşli 702 sent olur.

<i>Türk Musikisinde Sesler</i>			<i>Batı Musikisinde (tanperemanlı) Sesler</i>		
	Sent			Sent	FARK
KABA-ÇARGAH	0	DO		0	0
<i>Kaba – nim - Hicaz</i>	90		<i>Do – diyez</i>	100	10
<i>Kaba – Hicaz</i>	113				
<i>Kaba – dik – Hicaz</i>	180				
YEGAH	204	RE		200	-4
<i>Kaba – nim - Hisar</i>	294		<i>Re – diyez</i>	300	6
<i>Kaba – Hisar</i>	317				
<i>Kaba – dik – Hisar</i>	384				
HÜSEYİN – AŞIRAN	408	Mİ		400	-8
ACEM – AŞIRAN	498	FA		500	2
<i>Dik-acem-aşiran</i>	521				
<i>Irak</i>	588				
<i>Geveşt</i>	611		<i>FA – diyez</i>	600	-11
<i>Dik- Geveşt</i>	678				
RAST	702	SOL		700	-2
<i>Nim – zirgüle</i>	792		<i>SOL – diyez</i>	800	8
<i>Zirgüle</i>	815				
<i>Dik – Zirgüle</i>	882				
DÜGAH	906	LA		900	-6
<i>Kürdi</i>	996		<i>Sl – bemol</i>	1000	4
<i>Dik – Kürdi</i>	1019				
<i>Segah</i>	1086				
PUSELİK	1109	Sİ		1100	-9
<i>Dik – Puselik</i>	1177				
ÇARGAH	1200	DO		1200	0

İşte Türk musikisine ait parçaların tanperemanlı dizi sesleriyle çalınıp okunmaları halinde nasıl değişikliklere uğrayacağı yukarıdaki cetvelden anlaşılır. Hele segah, irak, evic, dik-hisar v.s. gibi Batı dizisinde hiç bulunmayan perdeler araya karışacak olursa değişikliğin büsbütün artarak çirkinlik derecesine varacağı meydandadır.

SUSAK EMRE (Musiki Mecmuası No :25 [01.Mart.1950])

Klasik Türk müziğinin en ilgi çekici yanlarından biri de ezgilerin kuruluş biçimi veya yapı özellikleridir. Yeryüzündeki tüm müziklerde olduğu gibi bu müziğin de biçimsel yönünü belirleyen bazı öğeler vardır. Bunlar çoğunlukla ezginin genel türüne göre (Dini müzik, Din dışı müzik), icra organına göre (Vokal müzik, çalgı müziği), kullanıldığı alana göre (Askeri müzik, klasik müzik, eğlence müziği), icra edildiği mekana göre (Oda müziği, şehir müziği, tekke müziği), icra tarzına göre (Usullü veya serbest ezgiler) gibi bir tasnif yapılabilir. Türk müziğinin ezgi kurgusu ve

bunun sosyal yansımaları da müziğin form yapısına etki etmiştir. Buradan hareketle Klasik Türk müziğinin formları genel olarak iki şekilde ayrıştırmak mümkündür.

1) Çalgısal Mûsiki (Instrumental Müzik)

2) Sesli Mûsiki (Vocal Müzik)

Vocal müzik de kendi arasında iki ana bölüme ayrılır:

2. 1) Dini Mûsiki Biçimleri (Dini Müzik Formları)

2. 2) Lâ Dini Mûsiki Biçimleri (Din Dışı Müzik Formlar)

Bu ana maddelerin içinde çok sayıda formal özellik gösteren ezgiler bulunur. Bunlar hakkında kısa açıklamalar aşağıda verilecektir.

1) Çalgısal Mûsiki Biçimleri

1. 1) Peşrev
1. 2) Taksim
1. 3) Medhal
1. 4) Saz Semaisi
1. 5) Oyun Havası
1. 6) Aranağme

2) Sesli Mûsiki

2. 1) Dini Mûsiki Biçimleri

2. 1. 1) Câmî Mûsikisi

2. 1. 1. 1) Ezan
2. 1. 1. 2) Tevşih
2. 1. 1. 3) Tekbir, Temcid, Tesbih
2. 1. 1. 4) Salat, Selam
2. 1. 1. 5) Mûnacaat
2. 1. 1. 7) Mevlit
2. 1. 1. 8) Miraciye

2. 1. 2) Tekke Mûsikisi

2. 1. 2. 1) Mevlevi Ayini
2. 1. 2. 2) İlahi
2. 1. 2. 3) Na't
2. 1. 2. 4) Durak
2. 1. 2. 5) Şugûl

2. 2) Lâ Dini Mûsiki Biçimleri

2. 2. 1) Kâr
2. 2. 2) Beste
2. 2. 3) Semai
2. 2. 4) Gazel
2. 2. 5) Şarkı
2. 2. 6) Türkü
2. 2. 7) Köçekçe

Osmanlı -Türk Mûsiki Biçimleri				
Çalgısal Mûsiki		Sesli Mûsiki		
Peşrev		Dini Mûsiki		Lâ Dini Mûsiki
Taksim		Câmi Mûsikisi	Tekke Mûsikisi	Kâr
Medhal		Ezan	Mevlevi Ayini	Beste
Saz Semaisi		Tekbir	Na't	Semai
Oyun Havası		Salat ve Selam	Durak	Gazel
Aranağme		Tesbih	İlahi	Şarkı
		Mevlit	Şugûl	Türkü
		Tevşih	Nefes	Köçekçe
		Temcid		
		Miraciye		
		Münacaat		
		Mahfel Sürmesi		

1) Çalgısal Mûsiki Biçimleri

Peşrev: Saz eserlerinin arasında en büyük form Peşrev'dir. Peşrevler, Hane adı verilen bölümlerden kuruludur. Çoğu zaman dört haneden meydana gelir. Her hanenin sonunda Teslim adı verilen bir bölüm bulunur. Peşrevler büyük usûllerle yapılmışlardır. Bazı eski peşrevlerin üç haneli olduğu bilinmektedir. Ancak bu tür peşrevler tutulmamış ve terk edilmiştir. Ayrıca teslimi olmayan peşrevlere de rastlanılmıştır. Türk müziğinin icra biçimlerinden biri olan fasılların repertuarındaki ilk sırada peşrev çalınır.

Taksim: Tek bir sazla, makamların ses dizileri üzerinde dolaşmaya Taksim adı verilir. Bu formun batı müziğinde karşılığı "impruvize"dir. Taksim, bir saz eserine veya bir şarkıya başlanılmadan evvel icra edilecek makamın seslerinde, daha önce bilinen veya doğaçlama olarak kurgulanan nağmelerle seyir yapmak (dolaşmak) tır. Taksim yapılırken girilecek makamın güçlüsü (dominant), asma kalışı (Semi tonic) ve durağı (tonic) bilhassa belirtilir.Şu halde Taksim, usûle (Ölçü, ritim) uyulmadan icra edilecek eserin makamına, usûlüne ve üslûbuna uygun bir şekilde, bir seyir yapmak anlamında da kullanılmaktadır. Türk Mûsikisinde bir eserin icrasına geçmeden önce taksim yapmak adet olmuştur

Medhal: Genellikle bir topluluğun programına başlamadan evvel toplu halde sazların çaldığı küçük saz eserlerine "Medhal" adı verilir. Medhallerin hane ve teslim gibi bölümleri yoktur. İcra edilecek makama girinceye kadar serbest olarak bestekârın duyusuna göre çeşitli uzunluklarda olabilir. Medhalin tarihçesi pek eski değildir. Son devir bestekârları tarafından yazılmış ve benimsenmiştir

Saz Semaisi: Fasılların en sonunda çalınan saz eserine verilen addır. Peşrev gibi, saz semaileri de dört haneli olarak bölümlere ayrılır. Her hanenin sonunda teslim. bulunur. Saz semaileri, peşrevlerin aksine küçük usûllerle ölçülmüşlerdir.. İlk üç hane, peşrevler gibi giriş, geçki gibi özellikleri yansıtır. Dördüncü hane ise serbest olup

melodi ve usûl yönünden bestekârın arzusuna kalmıştır. Saz semaileri fasıl sonlarında çalınabildiği gibi, müstakil saz icralarında da yer alabilir. Saz semaileri ritmik ve serbest bir yapıya sahip olduklarından bestekârların daha çok üstünde durdukları bir form olmuştur.

Aranağme: Bazı eserlere başlanırken hemen girişte, yalnız sazların çaldığı küçük bir bölüm bulunur. Buna Giriş Müziği veya daha yaygın bir deyimle "Aranağme" adı verilir. Bir eserin başında olduğu kadar, ortasında ve sonunda bulunan aranağmelere de rastlanır. Eski eserlerin birçoğunda aranağme bulunmazdı. Günümüzde ise aranağmesiz pek az eser şarkı yapılmaktadır.

Oyun Havası: Form bakımından kesin bir şekli olmayan, daha çok küçük usullerle bestelenen saz eserleridir. Bu formda eserlere daha çok halk müziği türünde rastlanmaktadır.

2) Sesli Mûsiki

2. 1) Dini Mûsiki Biçimleri

2. 1. 1) Câmi Mûsikisi

Dinimiz İslam olduğuna göre dini musikimiz İSLAM MUSİKİSİDİR. Bir düşüncenin, sözün, fiilin, san'atın.. 'İslami' sıfatını alabilmesi için Kur'an ve Hadislerden kaynaklanan veya en azından bunlara ters düşmememesi gerekir. 50 yıldır dini (İslami) musiki hakkında söylenen, yazılan ve öğretilenler 'esasda' ve 'tamamen' yanlıştır. Başta 'Mahfil sürmesi' olmak üzere 'Tilavet', 'Besmele', 'Tekbir', 'Ezan', 'Kamet-İkamet', 'İç ezan', 'Zikir', 'Tesbih', 'Temicid', 'Salat', 'Salevat', 'Salat-ı ümmiyye'.. diye 'musiki formları' deyimleri gerçeğe uymamaktadır. Bu sayılanları 'seslendiren' zakir ve müezzinlere 'bestekar', notaları tesbit edilen bu seslendirmelere 'beste' denmesi hatadır. Sayılan 'İslami metinler' İslam ibadetine dahil veya onun mütemmimi (bütünleyicisi) olup müzik kaidelerine göre değil, Tecvid'e göre riayetle seslendirilir. (...) İslam inancına göre; Kur'an'ı Kerim Allah kelamıdır (Kelamullah) Cebrail A.S. (Aleyhisselam) tarafından Peygamberimize arz-u sema' yoluyla ezberletilmekle yetinilmemiş; hafızdan hafıza günümüze kadar gelen seslendirilmiş şekli : Tilavet de talim olunmuştur. Müziğin 3 esası 'ritm', 'melodi', 'form' dur. Ritm, birim zamanların gruplandırılarak tekrar ettirilmesinden, melodi ise müzik sistemindeki seslerin (perdelerin) seçilerek kullanılmasından doğar. Tecvide hecelerin uzunluk ve kısalıkları perodik olarak tekrür etmez ve bundan dolayı ritmden, musiki usullerinden bahsedilemez ve MEDD esasına dayanır (...) Kur'anı kerim asli yazısında harflerin hangilerinin birbirlerine göre ve ne derecede kalın veya ince okunacağı, kısa veya uzun okunacağı belirlenmiş ve Tecvid kitaplarında anlatılmıştır. (...) Tecvide sesin inceltirilip kalınlaştırılması kişinin isteğine ve musiki sistem içindeki perdelere göre değil, tecvidin TEFHİM ve TERKİK kaidelerine göre yapılır. Tecvidin bu Medd, Tefhim, Terkik mecburiyetlerine Kur'an-ı kerim tileveti, Ezan, İkamet (Kamet), Salevat-ı şerifler, Zikirler, Dualar ile namazın bitiminde Tesbih (Subhanallah), Tahnid (Alhamdülillah), Tekbir (Allahuekber) ki bu son üçüne 'muakkibat' denmektedir, riayet gerekmektedir. 50 yıldır süren bu yanlış bilgileri değiştirebilmek için Medd, Tefhim, Terkik, Vakf gibi tecvid kaide ve mecburiyetlerinden, Secavend işaretlerinden bahsedmek gerekir. (Musiki Mecmuası 1991)

KUR'ANI KERİM : Güzel sesli ve musikî bilen aşına bir kişi tarafından her makamdan irticalen ve usulsüz olarak okunur. Tekkelerde, camilerde ve ibadet meclislerinde okunan Kur'anı Kerim'in çeşitli okunuş şekilleri vardır. Daha çok üstadlar tarafından talebelerine meşk yoluyla öğretilen Kur'anı Kerim okuma tavrı her hocanın musikî bilgisine göre değişir. Zamanımızda yüksek musikî bilgisi olan hafızlar azalmış olduğundan okunan Kur'anı Kerim şekilleri eski üstadların taklidinden ibarettir. En iyi Kur'anı Kerim okuyanlar İstanbul'da yetişmiş olup en makbul okuma tarzı da İstanbul'daki ünlü hocalardan öğrenilmiştir. İbadet meclislerinde okunan bir sayfadan az Kur'anı Kerime "Aşrı Şerif" denir.

Arapça'da "hareke"ler (sesli harfler) üç tane olup bunların A, E, i, U seslilerine karşılık dört okunuş şekli vardır. Türkçemiz'in 1,0, Ö, Ü seslileri için bir harf veya hareke Arapçada yoktur. Bugün dinlediğimiz bazı hafızlar Kur'an okurken Arapça'da bulunmayan bu son dört sesi i harfi de kullanmaktadırlar. (Mesela, "mubin" kelimesini! "mübin" şeklinde okumaktadırlar). Bu türden yanlışlara düşülmemesi için Kur'anı Kerim okurken aslındaki hareketlere özen gösterilmesi tavsiye olunur.

EZAN : Namaz vakitlerin! bildirmek amacı ile günde beş defa belirli saatlerde minarelerden bir veya birkaç müezzin tarafından karşılıklı okunur. Usulü olmadığı için Durak şeklinde ve irticalîdir. Musikî bilgisi az olan müezzinlerin okuduğu ezanlar üstadların taklidinden ibarettir. Ezan her makamdan okunabilirse de tesir bakımından daha çok dinî musikîye uygun makamlardan okunması adettir. Ezanın güftesi Arapça olup şekli şudur : Dört defa "Allahu ekber" dendikten sonra sıra ile ikişer defa "Eşheduenlailaheillallah",

"Eşhedu enne Muhammeden Resul Allah", "Hayalessalat", "Hayalelfelah", "Allahu ekber" dindikten sonra bir defa "Lailahe illallah" denilerek son verilir.

Bir 'de Cuma namazında hutbeden önce cami içinde müezzin mahfelinden okunan Ezan vardır ki buna "İç Ezanı" derler. Şekli aynen Ezan gibidir. Sabah namazları için okunan Ezanda "Hayalelfelah" dan sonra iki defa "Essalatı hayrun minnevm" denir.

Örnek : Dr. Alaeddin Yavaşca tarafından notaya alınan Hicaz makamında Ezan örneği.

KAMET: Ezanın bir de farz namazlarından önce okunan şekli vardır ki buna "Kamet" denir. Ezandan daha hızlı okunmasından ve "Hayalelfelah" dindikten sonra iki defa da "Kametissala" sözünün eklenmesinden başka farkı yoktur.

SALÂT-U SELAM : Ölümelerde cenaze namazının duyurulması için minarelerde bir veya birkaç müezzin tarafından Peygamberimiz adına okunan Sala'dır. Her makamdan usulsüz ve irticalen okunur. Zamanımızda Sala okunması adeti terkedilmiş gibidir. Sala'da okunan Salatu Selam şöyledir :

Essalatı vesselamu aleyke ya HabîbAllah
Essalatı vesselamu aleyke ya RasulAllah
Essalatı vesselamu aleyke ya NebiyAllah
Essalatı vesselamu aleyke ya Seyyidi evveline velahirîn
Essalatı vesselamu aleyke ya hatemennebiyyi velmurselîn

Bu Salat ve selamın arkasından bazan bir mersiyye de okunur. Bundan başka Cuma ve Bayram namazlarında minarelerde ve müezzin mahfellerinde, cenazelerin önünde, yine Peygamberimiz için Allah'dan Salatu Selam istemek üzere okunan Salat vardır ki bunların da seması aynıdır. Ancak bunlara bazı dualar, na't ve ilahiler eklenir. Esasen Salatu Selam'ın düzenlenmiş pekçok çeşitleri vardır. Hepsisi de Durak şeklinde usulsüz ve irticalen okunur. En kısa ve basit şekli "Allahumme salli ala seyyidina Muhammedin ve ala ali Muhammed" dir.

SALATI ÜMMİYYE : Bir de ibadet meclislerinde, Hazreti Peygamber'in mukaddes emanetlerini ziyaret esnasında, mevlidlerde, tekkelerde ve bazı ayinlerde okunan Salatu Selam vardır ki buna "Salatı Ümmiyye" denir. Bu salat diğerlerinden farklı olarak İtrî tarafından Segah makamında ve Usulle bestelenmiştir.

Bu Salat'ın güftesi şudur :

Allahumme salli ala seyyidina Muhammedin nebiyyilümmiyyi Ve ala Alihî ve sahbihî ve sellim

Notasını verdiğimiz bu Salatu Selam dört usulle bestelenmiştir.

- 1— Aksak Semaî Evferi
- 2— Nim Evsat
- 3— Aksak Semaî
- 4— Aksak Semaî

İstanbul Konservatuarının yayımladığı dinî eserlere ait defterde bu Salatin Hatib Zakirî Hasan Efendi tarafından bestelendiği kaydı ile Semaî usulünde tesbit edilmiş bir notası vardır. Ötedenberi İtrî tarafından bestelendiği bilinen bu Salat'ın Hatib Zakirî Hasan Efendi tarafından bestelendiği Dr. Subhi Ezgi'nin görüşüdür. Usulünün de Semaî olmadığı, eskidenberi okunan şeklinin bizim verdiğimiz örneğe uygun olması ile bellidir. Zira, Semaî usulü ile tesbit edilen notası söylenişe uymamaktadır.

CUMA NAMAZI ve HUTBE: Cuma'nın ilk sünneti kılındıktan sonra, müezzin gülbank çeker: "Resul-i ekrem ve nebiyy-i muhterem sallahü tealâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin azîz, pâk, münevver, mutahhar ruh-i şeriflerine salevat-ı şerife getirenlerin ahir ve akıbetleri hayr ola. Âl-i evzac-ı tahirat evlâd-ı rasül eshab-ı güzün efendilerimizin sair enbiya-i 'izam ve rusûl-i fihan hazeratının ervah-ı şeriflerine, pîrimiz Bilâl-i Habeşî [R.A. (Radiyâllahü Anh)] efendimizin ve 'ale'l-husus bu mai'in banisi ve bugüne kadar içerisinde gelmiş geçmiş, imam, müezzin, kayyumlarının ve kâffe-i ehl-i imanın ervahı için, Allah rızası için, el - fatihah." Fatiha okunduktan sonra müezzin Euzü-besmele çekerek Ahzab sûresinin 56. ayetini okur; "İnnâllahe ve melâiketehü yüsallüne 'ale'n-Nebiy. Ya

eyyühe'l-lezine amenü sallü aleyhi ve sellimü teslima" Bunu takiben müezzin peygamberimize bir salevât getirir. "Allahümme salli 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ ali Muhammed. (ali seyyidinâ, ali seyyidinâ ve nebiyyinâ ' da ilave edilebilir)".

Salevât-ı şerîfe bittikten sonra başka bir müezzin ayağa kalkar ve iç ezan okur. İçerde okunan bu ezan, Cum'a'nın ezanıdır. İmam namazını, her günkü oturduğu yerde değil de cuma günleri minberin kapısı önünde kılar. Ayet okunmaya başladığında imam yerinden kalkar ve gizli olarak dua okur (minberin önünde). Ondan sonra, minberin merdivenlerini yavaş yavaş çıkar ve 3. basamakta durur ve dua yapar. 7. Basamağa gelir ve cemaata yüzünü dönüp 8.basamağa oturur. Bu esnada iç ezanı dinler. Ezan bittikten sonra ayağa kalkarak 7. basamakta hutbeyi okumaya başlar. Hutbenin başlangıcı Hamdele ile olur. "Elhamdü lillâh (2) Elhamdü lillâhillezi . . ." Hamdele'nin son kısmında; "neşhedü enlâ ilâhe illâllâhü vahdedü lâ şirike lehü ve lâ nazira lehü velâ müsâle leh. Ve neşhedü enne seyyidena muhammeded abdühü ve habibühü ve rasülüh. Sallâllâhü 'leyhi ve 'alâ alihi ve ezvacihi ve eshabihi ve etba'ih ve hulefa ihir- raşidine'l - mehdiine min ba'dih ve vüzeraihi'l-kâmiline fi 'ahdih. Hususam-minhüm 'alel-eimmeti hulefa rasüüllâhi ale't-tahkik. Ümerai'l-mü'minin hazret-i eba Bekrin ve 'Umer'a ve Osmane ve 'Aliy ve 'alâ bakıyyeti's sahabeti ve't-tâbi'in. Ridvanü'llahi te'alâ 'aleyhim ecme'in. Eyyühe'l - mü'minine'l - hazirün. İttekul-lahe ve et'ün. İnne'l-lâhe me'allezine't-tekav ve'l-lezinehüm mühsinün." Bundan sonra imam: "kalle'l - lahü te'alâ fi kitâbihi'l-kerim." der, Eüzü-besmele çeker ve hutbenin mevzuu ile ilgili bir ayet okur. Ayet bitince "sadekallahül-'azim" der (Bu da tasdik etmek demektir). Ve yine hutbenin mevzuu ile ilgili okuduğu ayete istinat ederek söylenmiş olan, Peygamber Efendimiz'den bir hadîs'i imam şöyle dile getirir: "Ve kale'n - nebiyyü sallellehü 'aleyhi ve sellem" diyerek hadisi okur. Şayet mevzu ile ilgili ikinci bir hadis daha varsa, o zaman imam: "ve kale fi hadîsin ahar" diyerek diğer hadisi de okur. Daha sonra imam, "Aziz cemaat, aziz mü'minler" gibi tabirlerden birini kullanarak Türkçe hutbe kısmını okumaya başlar. Türkçe hutbenin okunuşu bittikten sonra, imam yine fazla teganni etmeden, gizli bir lâhinle aşağıdaki metni okur."Elâ inne ahsene'l-kelem ve ebleğa'n-nizam. Kemâ kale'l-lahü tebareke ve te'alâ fi'l-kelem ve izâ kurie'l-kur'ânü festemi'ulehü ve ensitü le'alleyküm türhamün" Eüzü-besmele çekip son bir ayet daha okur. Sonra oturup dua eder. Ondan sonra tekrar ayağa kalkar ve burada da bir dua okur. Daha sonra da Peygamberimize salavat getirir.Altıncı basamağa iner ve hafif kibleye yan dönerek, yarı açık yarı gizli sallı ve barik dualarını okur, sonra ellerini kaldırır dua eder. Bu duada, bütün mü'minlerin refahı, saadeti, karada, havada yolculuk yapanlara selametler dilenir; orada oturan, kaim olan, orada hazır olan, kaybolmuş olanlar (bilinmeyenler), Türk ordusunun mansur ve muzaffer olması gibi hususlara temas edilir. Dua bittikten sonra tekrar 7. basamağa çıkar, eüzü-besmeleyi gizli olarak okur ve açık olarak ve makamla Nahl Sûresinin 90. ayetini okur: "İnnâllâhe ye'mürü bi'l - 'adli ve'l - ihsânive itâi zil-kurba ve yenhâ 'anil - fahşai ve'l - münkeri ve'l - bağy. Ye'üzüküm le'alleküm tezekkerûn" Minberden aşağıya doğru inerken, Nahl Sûresinin son ayetini gizli olarak okur. İmam hutbeden aşağıya inmeye başladığı anda da müezzin kamet etmeye başlar. Kameti takiben farz olan cuma namazına başlanır.

TEKBİR : Gerek Bayram hutbeleri sırasında, gerekse Bayram günlerindeki farz namazlardan sonra ve Kur'an hatimleri sırasında sureler arasında, hazır bulunanların da katılmasıyla Segah makamında usulsüz olarak okunur. Bestesi İtrî'nindir. Güftesi ise şöyledir :
Allahu ekber, Allahu ekber, LailaheillAllah-u-vallah-u ekber, Allah-u ekber vel-illah-il-hamd.

İstanbul Konservatuvarı yayımı —daha önce de söz konusu ettiğimiz— dinî eserler def-terinde Tekbîr'in Arak makamına aktarılmış ve zorla usul altına sokulmuş bir notası mev-cud olup bestekarının Hatib Zakirî Hasan Efendi olduğu kayıtlıdır. Segah makamında usulsüz okunan Tekbîr'in İtrî'ye ait olduğu çok eski-denberi bilinir. Bu bakımdan Dr. S. Ezgi'mn iddiası doğru değildir. Usulle yazılmış olan notası da bilinen besteye uymamaktadır.

TEVŞİH İLAHİ : Mevlid bahirleri ara-sında okunan İlahilere "Tevşih ilahileri" denir. "Tevşih" sözü "süslemek" anlamındadır. Bu İlahilerle mevlid-i şerîf süslenmiş oturdu.

Örnek : Hoca Fehmi Efendi'nin Düyek usulünde Bestenigar ilahisi

Örnek:İsmail Hakkı Bey'in Devri Hindî usulünde Eviç makamında Tevşih İlahi

Çoğunlukla Evsat, bazan da Devri Hindî usulüyle bestelenen, hep birlikte okunan ve öbür İlahilerden bu yönden ayrılan İlahilere "Cumhur İlahi" denir. İbadet meclislerinde okunan bu ilahiler, tekkelerde ayin sırasında okunan ve ritmik ahengi zikir darplarına uygun olan İlahilerle karıştırılmamalıdır.

Örnek: Hoca Fehmi Efendi'nin Evsat usulünde Bestenigar Cumhur İlahisi

(Not: Fehmi Efendi Seyyid Nizam Dergahı zakirbaşısı olup Samatya'da oturur ve evinde bazı hastaları kendi yaptığı halk ilaçları ile tedavi ederdi. Ayrıca, dinî müsikîye vukufu ve sesi-nin ahengi ile de tanınmıştı. 26.1.1935 tarihinde vefat etmiş ve Seyyid Nizam Dergahı karşısındaki kabristana defnedilmiştir).

TESBİH İLAHİ : Bir de "Subhane" kelimesi ile başlayan ilahiler vardır ki bunlara aynı zamanda "Tesbih" denir.

Örnek : Zekâî Dede'nin Evc makamında ve Devrî Hindî usulünde Ramazan ayında okunmağa mahsus Tesbih İlahisi

TEMCİD MÜNACATI : Ramazan aylarında teravîh namazından sonra müezzinler tarafından minarede, çoğunluk Arapça yazılmış, Allah'tan niyaz ifade eden ve edebiyatta "münacat" adını alan manzum eserler okunurdu. Birinci kısımda tevhid ve ta'zîm ifade eden Arapça bir münacat, ikinci kısımda bir tek müezzin tarafından çok defa Segah makamında Durak tavrında bir Na'ti Peygamberî (') okunurdu. Gerek Münacat, gerek Na'ti Peygamberî Durak tavrında usulsüz bestelenmiştir. Üçüncü kısımda ise birkaç müezzin birlikte bir Cumhur İlahi okurlardı.

Mİ'RACİYYE : Nayî Osman Dede tarafından bestelenen ve dinî musikîmizin en sanatlı eseri olan Mi'raciyye, Mi'rac gecelerinde okunurdu. Altı bölümden oluşan Mi'raciyyenin her bölümü başka bir makamdan bestelenmiş olup her parçası "bahir" adını alır. Dr. Suphi Ezgi'nin kitabında bu eserin .Türk Darbî usulü ile bestelendiği iddia edilmekte ve notası verilmektedir. Bu nota incelendiğinde bir kısım ölçülerin usule uymadığı görülür. Yazar bunları, "eseri süslemek amacı ile bazı darpların, zamanlarından fazla uzatılmasının adet edinildiği" yolunda esassız bir sebebe dayandırmakta ise de böyle birşey kesinlikle söz konusu değildir. Eser baştan aşağı Durak şeklinde ve usulsüz olarak bestelenmiştir.

Mi'raciyyenin Neva bahrini biten kalmadığı gibi doğru olarak yazılmış notası da ancak birkaç koleksiyonda bulunmaktadır. Bu arada Hüseyinî bahrinden bazı beyitlerin besteleri de unutulmuş ve kaybolmuştur. Geriye kalan bölümlerinin de bilen ve okuyanları pek azalmış olan bu sanatlı esere ne yazık ki tarihe mal olmuş gözüyle bakılabilir. Esasen birer musikî mektebi demek olan tekkelerin kapatılmasından sonra Türk müsikîsinin dinî repertuarını bilenler gitgide azalmış ve tükenmiştir. Okunan örneklerin sayısı da sadece Mevlidlerde okunan bazı ilahilerden ibarettir. Tekkelerin dinî Türk musikîsine çok büyük hizmeti olmuştur. Birçok musikî üstadı birer konservatuar durumunda olan bu tekkelerden yetişmiştir. Bugün dinî eser bestelendiği görmüyoruz. Bu durum musikîmiz için büyük bir kayıptır. Eskiden bestelenmiş dinî eserleri doğru dürüst okuyanlar azaldığı gibi rağbetsizlik yüzünden yenileri de yetişmemektedir. Mi'raciyye'nin Osman Dede tarafından nasıl bestelendiğine dair şöyle bir menkıbe de vardır : Çok zamandır böyle bir eser bestelemeyi tasarlayan Osman Dede, ömrünün son yıllarında bir ara, Üsküdar Doğancılar'da Nasuhî dergahında misafirmiş. Mi'raciyyenin güfteleri gece rüyasında Nasuhî Efendi tarafından kendisine ilham edilmiş, kendisi de bunları ertesi sabah hemen yazmış. Eser üç gece içinde çeşitli makamlardan altı bahir olarak bestelenmiş ve Berat Kandili'ne rastlayan ertesi gece dergahda ilk defa okunmuş.

Mi'raciyyenin 1. bahri Segah, 2. bahri Müstear, 3. bahri Dügah, 4. bahri Neva, 5. bahri Saba, 6. bahri ise Hüseyinî makamlarında bestelenmiştir.

Neva bahrîni Sultan Mahmud devrinde Hüdaî Dergahı postnişînî Büyük Ruşen Efendi'den sonra bilen kalmamıştır.

1. bahirde Segah'tan başka Bestenigar,
2. bahirde Müstear makamından başka Bayatı ve Maye,
3. bahirde Dügah'dan başka Saba, Çargah, Köçek, Hüseyinî, Vechi Hüseyinî, Arazbar ve Acem,
4. bahirde Neva'dan başka Nişabur,
5. bahirde Saba makamından başka Hüseyinî, Hisar, Buselik ve Şahnaz,
6. bahirde ise Hüseyinî makamından başka Gerdaniye, Necid Hüseyinî, Buselik, Acem ve Uzzal makamları da gösterilmiştir.

En sondaki Münacat'ta ise Neva, Nişabur. Hüzzam, Köçek ve İsfahan makamları kullanılmıştır. Mi'raciyye her yıl Receb ayının 27. Mi'rac gecesinde başlayıp Ramazan ayının başına kadar Şehzade Camii gibi vakıf tahsisatı bulunan salatin camilerinden başka bazı mevlevîhane ve dergahlarda okunurdu. Eseri, bitişik iki kürsüde yer almalarına itina edilen ve aynı üstadın meşketmiş iki kişi birlikte okur, kürsülerin altında oturan zakirler de her bahirden önce Mi'raciyyeye mahsus ve usulle bestelenmiş Tevşîh İlahilerini söylerlerdi. Her mısranın sonunda "Sallü'aleyh" denilir

ve 6. bahir esnasında Münacata kadar her mısranın sonunda "Minnessalat" diye terennüm edilirdi. Münacat esnasında her mısranın sonunda zakirler tarafından "İkbel ya mucîb" denilir, böylece Mi'raciyye son bulurdu. Münacat okunurken dinleyicilere gülsuyu serpilir, şeker ve şerbet dağıtılır, ayrıca kaynamış süt ikram edilir ve bu iş vakıf yolu ile yürütülürdü. Mi'raciyye'nin notası ne yazık ki pekaz koleksiyonda bulunmaktadır.

Evvel Allah adını yâd eyleriz Dil dil olmuş kalbi dilşâd eyleriz

MEVLİD-İ ŞERİF: Mevlîd Bursa'lı Süleyman Çelebi tarafından halk dili ile yazılmış, Peygamberimizin doğumunu anlatan ve senasını yapan bir mesnevîdir. Bu eserin Türk edebiyatında özel bir yeri vardır; ibadet meclislerinde, doğum ve ölümlerde okunması adet olmuştur. (Mevlîdin ölümlerde okunması, metni ile ters düşmekte ise de, ötedenberi bu terslik devam edegelmiştir). Bu eser değişik makamlardan usulsüz olarak ve çeşitli kimseler tarafından bestelenmiş ve isteyenlere öğreti"lerek yayılmıştır. Notası tesbit edilmiş değildir. Çeşitli üstadların besteleri talebeleri tarafından kulaktan öğrenilmiştir. İrticalen okuyan kimselere de rastlanmıştır. Mevlid konusunda bu nokta özel bir önem taşır. Bugün kendine mahsus tavrı ile eski üstaplara benzeterek Mevlid okuyanlar pek azdır; her okuyan kendi zevkine, mûsikî eğitimine, makam bilgisine göre bestede değişiklikler ve ilaveler yapmaktadır.

Mevlîde başlamadan önce birkaç kişi tarafından Hüdâî Efendi'nin Çargah makamında "Kudümün rahmet-i zevk u safadır, ya Resul-Allah" mısraı ile başlayan Tevşih İlahisinin okunması adet olmuştur. Bundan sonra "Allah adın zikredelim evvela" mısraı ile başlayan birinci bahir okunur. Mevlid bahirleri usulsüz olduğundan bir tek kişi tarafından okunur. Birinci bahirden sonra bir veya birkaç kişi tercihan Hicaz veya Hüseyinî makamından bir Tevşih ilahi okur, bunun arkasından "Hak Teala çün yarattı ademi" mısraı ile başlayan Mevlîd'in ikinci bahri yine bir tek kişi tarafından okunur. İkinci bahirden sonra daha çok Rast makamından bir Tevşih ilahi okunur. Bundan sonra "Amine hatun Muhammed anesi" mısraı ile başlayan "veladet" (doğum) bahri okunur. Bu bahrin sonlarına doğru Hz. Peygamber'in doğduğu anı anlatan mısralar okunurken cemaat ayağa kalkar ve kibleye doğru bir nevi saygı duruşu yapılır. Bu esnada İsfahan makamın dan Salat-u Selam okunur. Bu bahrin sonunda Hüzam veya Arak makamından bir Tevşih ilahi okunduktan sonra "Gel beri ey aşk oduyla yanıcı" mısraı ile başlayan "Mi'rac" bahri okunur. Bahirler arasında İlahilerden sonra "Aşr-i Şerîf" okunması da adettir. Zamanımızdaki Mevlid okuyucuları bu düzene uymamakta, Mevlîdin bazı bahirlerini okumamakta, okudukları bahirleri de kısmen okumaktadırlar.

Bilhassa Mi'rac faslının ikinci yarısını "Söyleşirken Cebraîl ile kelim" mısraından başlayarak okumaktadırlar. Hele Mevlîdin en güzel parçası olan "Merhaba" faslım okuyan kalmamış gibidir. Buna karşılık, özellikle kadın dinleyicileri çok olan Mevlidlerde duyguları tahrikle menfaat sağlamak için, Edirne'de Kara-duman adlı cahil bir imam tarafından bozuk bir üslubla-vezinsiz-kafiyesiz yazılmış, ayrıca içinde Peygamberin şahsını küçük düşürecek cümleler bulunan "Vefat bahri" diye bir kısım okunmakta ve Mevlîdin güzelliği bozulmaktadır. Mevlîdin aslında bulunmayan böyle bir kısmın okunması doğru değildir.

Mevlîd-i Şerîfin yukarıda söylediğimiz düzene göre eksiksiz okunması çok değerli olur. Mi rac bahrinden sonra Hüseyinî makamından bir Münacat okunur. II. Mahmud zamanında başhanende (Okuyucuların başı) Sekban tarafından her satırı ayrı ayrı ve gayet sanatlı bir şekilde bestelenmiş bir Mevlid-i Şerîf vardı. Bu beste, Mevlidci başı Osman Efendi ile kendi talebelerinden birisine öğretilmiş ve bu yoldan yayılmıştı. Notası yazılmamış olan bu beste başkalarından gizlenmiş ve zamanla kaybolmuştur. En son Hüdâî Dergahı şeyhi Ruşen Efendi'den sonra bu besteyi bilene rastlanmamıştır. Hammamî-zade İsmail Dede Efendi'nin talebelerinden ve eski Maliye Nezareti mümeyyizlerinden H. 1309 (M. 1893)'de vefat eden Vahib Efendi, bu besteyi Ruşen Efendi'den dinlediğini söylemiştir. Notalarının yazılmaması ve sağlam bir nota sistemi olmaması yüzünden birçok değerli sanat eserlerimiz ne yazık ki hep bu şekilde kaybolmuş ve bize ulaşamamıştır. Bir de Kocamustafapaşa'da Sünbüle Efendi Dergahına mahsus bir Mevlid şekli vardı. Bu Mevlid'de her satırın peşinde zakirler tarafından "hay hay" denilmesi adetti. Bu Mevlidin bestesini en son bilen, o semtte oturan Mehmed Sami Efendi idi. Merhumden sonra bunu da bilen kalmamıştır. Mevlîdin en son parçasını dua kısmı teşkil eder. Bundan sonra bir "Aşr-i Şerîf" okunarak dua edilir ve Mevlîde son verilir.

MERSİYE : Cenaze Salatlarından sonra ve vefat için okunan Mevlidler arasında ölümlerin hatırasını yad için yazılmış ve usulsüz okunan manzum eserlere "Mersiye" denir. Bunlar, musiki bilen kişiler tarafından her makamdaki usulsüz olarak irticalen okunur. Bu bakımdan notaları yazılmış değildir. Bununla beraber usulle bestelenmiş bazı ünlü Mersiyelerin notaları vardır. Türk edebiyatında bu türde yazılmış manzum kıt'alar pek çoktur. Halk şairleri

tarafından, bazı olaylarda ölen kimseler veya şehit düşen kahramanlar için yazılmış Mersiyelere "Ağıt" denir. Bunlar bir halk sazı tarafından taksim şeklinde yapılan ve "yol gösterme" denilen bir girişten sonra bir kişi tarafından usulsüz ve irticalen (veya bir üstadı benzeterek) okunur. Halk musikisinde bu türden pek çok ağıt vardır. Bunlar çoğunluk Hüseyinî ve Muhayyer gibi makamlardan ve yanık nağmelerle tiz perdelerden okunur.
Örnek : Mevlâî Devri Revânî usulünde Sûzinak Mersiye.

NAMAZ VE MAHFEL TESBİHLERİ : Camilerde namazdan sonra müezzin mahfelinde bir veya birkaç müezzin tarafından kısım kısım ve bazan nöbetleşe, cemaatin Salat-u Selâm getirmesine, tesbîh çekmesine ve dua etmesine zemin hazırlamak için irticalen ve değişik makamlardan usulsüz olarak okunan Arapça mensur kıt'alarıdır. Okuyanlara göre çeşitli şekilleri vardır. Halen camilerde namazlardan sonra bu tören aynen yapılmaktadır. Farz namazlardan sonra müezzin "Allahümme entesselam ve-minnessalam teberekte ya zelce-lal-i vel-ikram" der. Namaz bittikten sonra Peygamberimizin ruhuna Salat-u Selâm okunur, ondan sonra "euzü-besmele" çekilerek "Ayet-i kürsî" okunur. Daha sonra 33'er kere "Subhan-Allah, Elhamdülillah, Allah-u ekber" diye tesbîh çekilir ve en son dua edilir. Duadan sonra imamın bir "aşr-i şerif" okuması makbul bir adettir. Buna "mihrabîye" denir. Bundan sonra da Fatiha ve Salavat iie namaza son verilir. Cemaatin birçoğu Salavatı Fatihadan önce okur ki bu doğru değildir. Önce, Allaha hamd için Fatiha, bundan sonra Hz. Peygam-ber'e Salat-u Selâm okumak gerekir. İrticalen okunan bu tesbîhlerin her müezzine göre değişen çeşitli şekilleri olduğu için notaları yoktur.

Bir de farz namazlardan önce müezzin tarafından ve Kamet'ten önce üç defa İhlas suresi okunması ve sonunda cemaat tarafından sessizce Fatiha okunması adettir. Burada İhlas suresinin üç defa okunmasının sebebi yoktur. Bunun doğrusu, üç İhlas suresi yerine bir defa İhlas ve bundan sonra gelen "Muavvezeteyn" denen Kur'an-ı Kerîm'in son iki suresinin de birer defa okunması ve Fatiha ile bitirilmesidir. Bu şekil kısa bir "hatm-i şerif" yerine geçer. Bununla beraber halen camilerde müezzinler bu şekli değil, üç İhlas okuyup Fatiha ile bitirmek şeklini adet haline getirmişlerdir.

Tesbîhin her camide değişik şekilde okunduğunu yukarıda söylemiştik. Bununla beraber basit bir şeklini burada şöyle özetleyebiliriz :

Namaz bilince müezzin "Ala Rasulina salavat" diyerek cemaatı Salat-u Selâm'a çağırır. Cemaat sessizce Salat-u Selâm getirir. Bazı büyük camilerde bunun yerine bir veya birkaç müezzin tarafından "Salat-ı Tüncina" adı verilen bir Salat okunur, cemaat de buna sessizce katılır. Bundan sonra yine müezzinler tarafından cemaata tevbe ve istiğfar ettirilir ve Kur'an'dan "Hasbün'Alla'hü ve ni'me'l-vekil ni'me'l-Mevla ve ni'me'n-Nasîr" ayet-i celîlesi okunur. Bundan sonra "Subhan'Allahü el-hamdü li'llahi ve la-ilaha ill'Allahü v'Allahü Ekber ve la-havle ve la-kuvvete illa bi'llahi'l-aliyyi'l-azîm" ayet-i celîlesi okunur. Bunun arkasından cemaat sessizce "euzü-besmele" çekerek "Ayetü'l- Kürsî"yi okur. Bu ayetin bazan bir müezzin tarafından okunduğu da olur. "Ayetü'l- Kürsî"den sonra müezzinin çağırışı ile cemaat sessiz olarak 33 kere "Subhan-Allah", 33 kere "Elhamdülillah", 33 kere "Allahü Ekber" diye tesbîh eder. Bu tesbîhlerin de müezzin tarafından sesli olarak yapılması ve cemaatin buna sessizce katılması mümkündür. Tesbîhlerden sonra "La-ilaha ill'Allahü vahdehu la-şerîke leh. Lehü'l-mülkü le-hü'l-hamdü ve huve ala külli şey'in kadîr",

"Ve ma-erselnake illa-rahmeten li'l-alemîn" a-yetleri okunur. Bundan sonra cemaat sessizce ellerini kaldırıp dua eder. Dua esnasında bazı camilerde müezzinler tarafından nağme iie "amin" sözü dua sonuna kadar birçok defa tekrarlanır ve Fatiha ile duaya son verilir.

Mahfel Sürmesi: İstîlâhî manası, "Câmilerde, namazdan sonra, müezzin mahfelinde bulunan bir veya birkaç müezzin tarafından kısım kısım ve bazen nöbetleşe olarak, cemaatin salât ü Selâm getirmesine, tesbîh çekmesine ve dua etmesine zemin hazırlamak için, irticalen ve değişik makamlardan ve usulsüz olarak okunan dinî müsikî eserleridir." 27 Dua, Âyete'l- Kürsî, Tesbîhler, İlâhî ve Dua olmak üzere beş bölümden oluşur. Mahfel Sürmesi aslında bir Tesbîh olup, aralarında önemli bir fark bulunmamaktadır. Mahfel Sürmesi'ni Abdülganî Gülşenî (ö.1730)'nin icat ettiği söylenmekte ve bu eserin notası elimizde bulunmaktadır.

2. 1. 2) Tekke Mûsikisi

AYIN-İ ŞERİF : Yalnız dini musikimizde değil, dini olmayan musikimizin formlarından en büyüğüdür. 4 bölümden oluşur. Her bölüme selâm adı verilir (her bölümün sonunda semazenler semayı bırakarak şeyhe selam verirler). Mevlevî ayini ile Mevlevî semahını birbirine karıştırmamak gerekir. Ayin, mevlevî semahına eşlik eden bir musiki formudur. Semah ise, ayinin icrası sırasında semazenlerin belli bir disiplin içinde dönmesidir. Bunların tümüne birden Mevlevî Mukabelesi denir. Formu aşağıdaki gibidir.

1. Hafız Kuran-ı Kerîm okur.
2. Naathan İtrî'nin rast naatını okur.
3. Neyzenbaşı icra edilecek Ayin-i Şerif'in makamında uzunca bir baş taksim yapar.
4. Peşrev çalınır. Bu peşrev ayin bestekârının kendi bestesi olabileceği gibi, bir başka bestekârın peşrevi de olabilir.
5. Ayinhanlar Birinci Selâmı okumaya başlarlar. Devr-i Kebir, Devr-i Revan veya Ağır Düyek usulleriyle bestelenmiş olabilir.
6. İkinci selâm Ağır Evfer (buna Mevlevî Evferi de denir) usulündedir.
7. Üçüncü selâm Devr-i Kebir, Aksak Semâi ve Yürük Semâi usulleriyle ölçülür.
8. Dördüncü selâm Ağır Evfer usulündedir. İkinci ve dördüncü selâmlar icraya usulün 5. zamanından başlarlar.
9. Son peşrev ve son yürük semâi icra edilir.
10. Sazlardan biri son taksim yapar.
11. Hafız Kur'an-ı Kerim okur. "Süthane rabbike rabbi'l izzeti ammâ yesufun veselâmün ale'l mürselin ve'l hamdü lillâhi rabbi'l alemin" der. Fakat "el-Fatihah" demez 12. Semazenbaşı yüzünü şeyhe dönerek Mevlevî Gülbankını okur. "Barek Allah ve barekât-ı keramullah ra. Sema ra, safa ra vecd ü merdan-ı hûda ra. Evvel azamet-i büzürgûhi hûda ra ve risalet-i ruh-i pak-i habib Allah ra ve cihâr-yar-i güzîn ba-safa Hazreti İmam-ı Hasan Ali ve Hz. İmam-ı Hüseyini Veliğ eimmei masumin ezvac-ı mutahhara ve evlad-ı Rasullilah ve şühedayi deşt-i Kerbelâ. Mecmu-i evliyâ-i agâh ve arifan-ı billah Ale'l husus Hz. Seyid Burhaneddin-i Muhakkık-ı Tirmîz-i kutbü'l arifin, gavsî'l vasılın Hz.Hüdevdigâr ra. Hz. Şeyh Şemseddin-i Tebriz ve Çelebi Hüsamettin-i Zerkubi-i Konevî ve Şeyh Kerîmiddîn Sultan, İbn-i Sultan Hz. Sultan Veled Efendi ve Valide Sultan ra. Hz. Ulu Arif Çelebi vesair Çelebiyan-i Kiran ve Zevî'l ihtiram mesaih hulefa dedegân ve dervîşan, muhibban ve fukera-i mazi ra." Cumhuriyetten sonra şu mısralar eklenmiştir; "Devam-ı ömrü'l devlet-i Cumhuriyeti Türkiye ve selâmet-i reis-i devlet ve selâmet-i hükümet ve millet ra." Burada 10-15 saniye kadar ara verilir. Herkes içinden gizli olarak yukarıda sayılan zevatın ruhuna fatihah okur. Semazenbaşı devamla ve sesini bir az daha yükselterek; "Safa-yı vakt-i dervîşan, hazıran, gaihan, dûstan, muhibban, ez-şark-ı alem, ta be garb-ı alem ervah-ı güzeştegan-ı kaffe-i ehl-i iman ra." Burada da 10-15 saniye beklenir. Gizli bir fatiha okunur. Semazenbaşı yine devamla "Azamet-i Hüdara Tekbir" der ve lahinsiz olarak tekbir metnini okur. Takriben yine lahinsiz olarak Salat-ı selâm okur ve Mevlevî ayini biter. Selamlar verilir. Şeyh önce "esselâmun aleyküm" der. Semazenbaşı "ve aleyküm selâm ve rahmetullahi ve berekâtühu" der. Şeyh bir kaç adım atar ve bu sefer mutribâ selâm verir. Bu selâmı ise neyzen başı cevaplandırır ve semahane boşaltılır.

CUMHUR İLAHİ : Cumhuriyet ilahiler çok defa Evsat, bazan da Devri Hindî usulü ile bestelenmiş ilahilerdir. Bu ilahileri tekkelerde zikir esnasında okunan ilahilerle karıştırmamak gerekir. Zikir esnasında okunan ilahiler, Sofyan, Düyek, Fahte, Hafîf ve Muhammes gibi usullerle Zikir darbına uygun olarak bestelenmiştir. Son kısımda da "İsmi Celal" ve "Hu" sözü tekrarlandıktan sonra "Takabbel minna ya Allah hu Fatihah" den ilerek son verilir. Hatîb Zakirî Hasan Efendi'nin Segâh makamında bestelediği Münacat ve Na'ti Peygamberi ile Evsat usulünde bestekârı bilinmeyen bir

Na'ti Peygamberî ve cumhur ilahilerin çok çeşitli örnekleri varsa da. Ramazan aylarında teravîh namazından sonra ve temcid vaktinden önce okunmakta olan münacatın, Hasan Efendi'nin yukarıya aldığımız Segah münacatından başka notaya alınmış başka bir örneğe rastlanmamıştır. Bugün bu tür eserleri bilen ve okuyan müezzinler de kalmamıştır. İstanbul Konservatuvarı tarafından yayımlanan Na't, Salat, Temcid ve Durak defterinde, bu münacatın Arak makamına aktarılmış bir örneği vardır. Dr. Subhi Ezgi tarafından notaya alındığı kaydedilen bu eser de — usulsüz bestelenmiş öbür bütün eserler gibi — Durak Evferi adı ile kendilerinin icad ettiği bir usule zorla sokulmuştur. Oysa, usulsüz olarak bestelenmiş ve ötedenberi böyle okunmuş olan bu tür eserlerin Türk musikisinde örnekleri pek çoktur. Bu eserleri usul içine almakta ve sonuç olarak • güzelliklerin! bozmakta bir isabet görmüyoruz. Ayrıca, eskidenberi Segah makamında okunan bu münacatın. Arak makamına aktarılması da bestekârının arzusuna aykırı isabetsiz bir davranıştır. Gerçi Arak ve Segah makamlarında bestelenmiş eserlerin birbirinin şeddi olarak kabul edilmesinde sonuçta önemli bir değişiklik meydana gelmezse de, bu iki makamın seyir 've çeşnileri farklıdır. Aralıklar aynen korunsa bile, aktarma işi bu yüzden aynı sonucu veremez.

NA'Tİ PEYGAMBERİ : Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV)'in vasıfları hakkında Türkçe veya Arapça yazılmış manzum eserlerin Durak tarzında (usulsüz olarak) bir kişi tarafından çeşitli makamlardan irticalen okunmasından

ibarettir. Okuyanın musikî bilgisinin derecesine göre tesiri değişir. Na't'ler tekkelerde zikir ayinleri sırasında veya diğer ibadet meclislerinde güzel sesli kişiler tarafından okunur; genel olarak irticalen okunmakla beraber notaya alınmış örnekleri de vardır.

Örnek : Üsküdarlı Hasan Efendizâde'nin Mahur Na'ti Şerifi

Na't'lerin ilahi tarzında usulle bestelenmiş ve dinî törenlerde okunmak üzere hazırlanmış çeşitli örnekleri vardır. Bunlara "ilahi" demek daha doğru olur, çünkü Na't'lerin irticalen ve Durak şeklinde usulsüz okunması adettir. Na't güftelerine "nutkı şerif" (şerefli, mübarek söz) denir; bu deyim dinî eserlerin çoğunda kullanılmıştır.

Örnek : Devri Hindî usulünde Rast Na'ti Şerif

Bir de mevlevî ayinleri nde okunan Na'ti Mevlana vardır ki güftesi Mevlana Celaleddîni Rumî'nin Dîvanı Kebîr'inden alınmış ve İtrî tarafından Durak tarzında usulsüz olarak bestelenmiştir. Dr. Subhi Ezgi tarafından notaya alınan ve İstanbul Konservatuarınca yayımlanan Dinî Eserler defterinde, öbür usulsüz dinî eserlerde yapıldığı gibi, bu Na'tin de usüle sokularak yazılmış bir notası vardır. Ötedenberi bu Na't Mevlevî dergahlarında yapılan ayinlerde hep usulsüz okuna gelmiş ve zamanımıza kadar böyle ulaşmış olduğu için, usulle yazılmasında isabet yoktur.

NEFES : Bektaşî şairler tarafından yazılmış ve Bektaşî tekkelerinde okunmak üzere çeşitli makamlardan küçük usullerle bestelenmiş manzum ilahilere "Nefes" denir. Bunların ilahilerden farkı. Peygamber Efendimizle beraber Hz. Ali'nin de medhiyesine yer veril-mesinden ibarettir. Makam, usul ve tavır bakımından ilahilerden başka farkı yoktur. Aslında "ilahi" genel bir deyim olup, ayrıca özel bir isim altında sınıflandırılmamış ve çeşitli makam ve usullerle bestelenmiş olan manzum eserlere de genel olarak "ilahi" denir. Bunlar da okudukları meclislere ve gösterdikleri farklara göre ilahi, Tevşih, Cumhur ilahi, Teşbih ve Nefes adlarını alırlar.

Örnek: Devri Hindî usulünde Hüseyinî Nefes

SAVT : ilahilere mahsus güftelerin aynı makam ve usulle, ancak birbirine benzemeyen çeşitli nağmelerle bestelenmiş başka başka şekillerine "Savt" denir. Tekkeler kapanmadan önce Gülşenî dergahlarında bu türden Savt'lar okunması adetti.

Örnek : Düyek usulünde Saba Savt

ŞUĞUL : Arapça sofiyane manzum parçaların ilahi şeklinde bestelenmiş örneklerine "Şuğul" denir. Bunlar tekkelerde zikir sırasında okunur. Usulleri çoğunlukla Düyek ve Sofyan'dır., Şuğuller sanat bakımından ilahilere göre daha basit, hafif ve hareketli eserlerdir.

Örnek: Düyek usulünde Rast Şuğul

DURAK : Allah ve Peygamber'in, ayrıca büyük din adamlarının meziyetleri hakkında yazılan sofiyane Türkçe manzum kıt'alar ve her makamdan bestelenen Durak'ların usulü yoktur. Besteleri bu türe mahsus bir tavırla yapılmış ve notaya bu şekilde alınmıştır. Durak okuyunlar taksim gibi beste kaydından bağımsız değildirler; eseri notasına uygun olarak ve Durak'lara has tavırla okumak zorundadırlar. Taksimlerle Durak'ların farkı buradadır. Duraklar çok defa dört satırlık manzum kıt'alarından seçilirse de, yalnız birinci ve üçüncü mısraları bestelenir, ikinci ve dördüncü mısralar aynen birinci mısranın bestesi ile okunur. Üçüncü mısra meydan olup ona mahsus şekilde bestelenir. Çoğunlukla kısaltılarak birinci ve üçüncü mısraların okunması ile yetinilir.

Durak'lar Türk musikisinin en yüksek sanat eserleridir. Durak okuyabilmek için çok parlak ve pürüzsüz bir sese sahip olmak ve Durak tavrını çok iyi öğrenmiş olmak gerekir. Zamanımızda Durak okuyabilenler yok denilecek kadar azalmıştır. Dinî eserleri öğreten de kalmadığı için birkaç yıl sonra Durak dinlemek belki de imkansız olacaktır. Bazı mö-sikiciler. Dr. S. Ezgi'nin "Amelî ve Nazarî Türk Musikîsi" adlı eserinde ileri sürdüğü görüşe aldanıp Durak'ların önceleri usulle bestelendiğini, ancak zamanla kulaktan kulağa aktarılmaya başlanarak usulün kaybolduğunu zan ve iddia etmektedirler. Hatta daha da ileri gidip 21 darp-lı Durak Evferi usulünü bulduklarını ileri sürerek mevcut Durak'ları bu usule uydurmağa çalışmaktadırlar. Gerçekten de Türk musikî-sinde böyle bir usul vardır ve bu usulle Durak tavrında eser bestelemek mümkündür. (Bu iddiayı ileri sürenler kendileri ta rif ında n bestelenmiş bir-iki örnek de vermişlerdir). Ne var ki Durak'ların hepsinin önce usulle bestelendiğini! sanmak yanlıştır. Durak'lar öteden-beri usulsüz olarak bestelenmiş ve bize kadar böyle gelmiştir. Birçoğunun notaları da elimizdedir. Durak'lardan daha eski pekçok eserin usullerini ve ritmik ahenklerini aynen ko-ruyarak zamanımıza kadar ulaştığımız gözönüne alacak olursak, zamanla Durak'ların usullerini kaybettikleri yolundaki iddianın da ne kadar çürük olduğu anlaşılır.

Durak'lar ibadet meclislerinde okunduğu gibi, tekkelerde zikir esnasında "kelime-i tev-hid"den sonra bir veya iki kişi tarafından okunurdu. Vakfı bulunan camilerde Cuma nama-zından önce de bir veya iki kişi Durak okur-lardı. Bugün bu güzel adetler terkedilmiştir.

Örnek : Hoca Fehmi Efendi'nin İsfahan Durağı

İLÂHÎ : Allah ve Peygamber, ayrıca din adamlarının meziyetleri hakkında yazılmış ve her makamdan çeşitli usullerle kendine mahsus bir tavırla bestelenmiş Türkçe manzum eserlerdir. İlahiler bir veya birkaç kişi tarafından camilerde, tekkelerde vb. ibadet meclislerinde mevlid sırasında ve teravih namazı aralarında okunur. İlahilerin kendine mahsus tavırları vardır; bunları şarkı tavrından kurtarmak için bu noktaya dikkat edilmelidir. Her makamdan ilahi bestelenebilir de neş'eli ve l kıvrak makamlardan ilahi bestelenmesi adet olmamıştır. İlahiler çeşitli usüllerle bestelenmiştir; ancak ritmik ahenklerini oyun ha-valarına benzetmemek için ilahi tavrından dışarı çıkmamak gerekir. Büyük ve küçük usullerle bestelenmiş pekçok İlahi örnekleri Türk musikisinin zengin hazînesini teşkil eder. Tekkelerde zikir esnasında okunan İlahilerin zikir darblarına uygun olanlardan seçilmesi adettir. Diğer birçok dinî eserler gibi, ilahiler de kaybolmağa mahkum gibidir. Zamanımızda İlahi yazan, besteleyen, öğrenen ve öğreten kalmamış gibidir. Bugün okunan İlahiler mevlidler-de okunan birkaç parçadan ibarettir. İlahiler şarkılar gibi dört parçadan oluşur. Eskiden büyük camilerde teravih namazı ara-sında ilk dört rekattan sonra Neva, ikinci dört rekattan sonra Hüseyinî, üçüncü dört rekattan sonra Bestenigar, dördüncü dört rekattan sonra Eviç, son dört rekattan sonra da Acem Aşîran makamından seçilmiş bir İlahi okunur ve Segah Salat ile Vitir namazına girilirdi. Ancak, Acem Aşîrandan sonra Segah makamı kulağa pek hoş gelmeyeceğinden, yüksek musikî bilgisine sahip müezzinler Salat-ı Vitir'e başlamadan önceki Salat-u Selâm'ı Saba makamından okurlardı. Bugün camilerde bu şekilde İlahi okuyan müezzinlere pek az rastlanmaktadır.

2. 2) Lâ Dini Mûsiki Biçimleri

Kâr: genellikle terennümle başlayan geniş kapsamlı, çeşitli usûllerin kullanıldığı uzun eserlere verilen isimdir. Genellikle Peşrev'den hemen sonra icra edilir. Bu usûl değişiklikleri esere farklı bir canlılık kazandırır. Kâr icrasının ardından Beste formu icra edilir. Kâr'ın Beste formundan bir diğer farkı da terennümlerin'in serbest oluşlarıdır. Kâr tarzında bestelenmiş eserler bazen uzunluk ve kısalıklarına göre değişik isimlerle anılırlar: Kâr, Kârçe, Kâr-ı Nev, Kâr-ı Natık gibi isimler eserlerin yapısını anlatır.

Beste: Türk müziğinde genellikle beste denilince, herhangi bir müzik eserini akla gelir. Beste, Bestelemek, Bestekâr birbirine yakın kelimelerdir. Beste: Bir müzik eseri; Bestekâr: Bir müzik eserini besteleyen müzisyen; Bestelemek: Bir müzik eserini yapmak, yazmak demektir. "Beste" kelimesinin geniş tanımının yukarıda yazıldığı gibi olmasına karşılık, Türk müziğindeki karşılığı, yeri daha başkadır. "Beste" Kâr formundan sonra en geniş kapsamlı müzik eseridir. Beste, dört haneli olarak yapılır. Her hane bir mısraı kapsar.. Her mısranın sonunda "Terennüm" adı verilen nağmeler bulunur. Terennüm, Beste formundaki eserlerde mısra sonlarına eklenen anlamlı, anlamsız ancak melodik yapısı olan bölümlere verilen addır. Teirennümler hece-kelime veya birkaç kelimedenden meydana gelebilir. (Ye) (le) (li) (la) (ta) (ne) (dil) (dir) (ten) (ni) (canım) (ruhum) (gel serv-i revanım) (ruh-i revanım) (canım efendim) ...vs. gibi sözcükler sıkça kullanılır.

Semai: Klasik Türk müziğinde beste formundan sonra gelen kapsamlı formlardan biridir. Değişik iki tür semai vardır.

Ağır Semai ve Yürük Semai

Ağır Semailer, beste formundan hemen sonra fasıllardaki sıraya göre yer alırlar. Adından da anlaşıldığı gibi yapısı ağır, etkili bir formdur. Küçük usûllerle ölçülmüşlerdir.

Fasıl icrasında şarkılardan sonra tekrar Semai formuna dönülür. Ancak bu sıradaki Semailer, Ağır Semai adını taşımazlar. Bu tür semailere "Yürük Semai" adı verilir.

Yürük Semailer, Yürük Semai adı verilen usûlle ölçülmüşlerdir. Yürük Semailerin yapıları, Ağır Semailere göre daha hareketli ve canlıdır. Yürük Semai icrasından sonra Saz Semaisi icra edilir. Bu şekilde fasıl tamamlanmış olur.

Şarkı: Türk Mûsikisinde küçük usûllerle ölçülen sözlü, terennümsüz, dört haneli eserlere "Şarkı" adı verilir. Genellikle dört mısralık güftelerden meydana gelen şarkılar, dört hane olarak bestelenir. Birinci hane "Zernin", ikinci hane "Nakarat", Üçüncü hane "Meyan", Dördüncü hane ise "Nakarat" adını alır.

Gazel: Bir ses sanatçısının belli bir güfte üzerine yaptığı doğaçlama besteye Klasik Türk müziğinde Gazel adı verilir. Gazeller serbest tartımlı ancak makamsal yapısı güçlü, eserlerdir. Gazel icracılarına Gazelhan denir. Günümüzde gazel formu revaçtan düşmüş bir formdur.

Türkü: Aslında bir halk müziği terimi olan türkü, klasik Türk müziği bestecilerinin bu türe duydukları ilgiyle ortaya çıkmış bir formdur. Halk müziği üslubundan uzak bir icra biçimleri vardır. Geniş halk kitleleri tarafında benimsenirse de besteciler tarafından günümüzde de yapılmaktadır.

Köçekçe: Genellikle aynı makamda olan hareketli ve neşeli şarkı ve türkülerden oluşan bir sıra ezgiye denir. Eski dönemlerde Çengi ve Köçek adı verilen oyuncular için düzenlenmiş müziklerdir.

Kaynaklar :

- Fârûkî, İ, İslam Kültür Atlası, 1998, Yeni Şafak Yayınları
- Karadeniz, M.Ekrem, Türk Mûsikisinin Nazariye ve Esasları Ankara, 1965
- Sezgin, Bekit Sıdkı, Dini Mûsiki Formları Ders Notları
- Yılmaz, Zeki. Türk Mûsikisi Dersleri, İstanbul, 1994
- <http://www.turkishmusicportal.org>
- **Musiki Mecmuası**